

К. І. РОВИНСЬКА

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто основні елементи та зміст Магдебурзького права в Україні, а також визначено особливості його змісту. Проаналізовано вплив Магдебурзького права на становлення вітчизняної системи місцевого самоврядування та надано оцінку історичному досвіду в аспекті сучасної реформи місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеве самоврядування, магістрат, рада, повноваження, цехи.

The article discusses the basic elements and contents of Magdeburg law in Ukraine, as well as certain features of its content. Have made an analyze influence of Magdeburg law to development of the national system of local government and estimation of historical experience in the aspect of modern local government reform.

Key words: local government, Magistrat, council, authority, workshops.

Місцеве самоврядування України в її сучасних територіальних вимірах пройшло складний і суперечливий історичний шлях, зазнаючи протягом століть впливу східної та західної політичних культур. Цей інститут у сучасному розумінні склався у світовій практиці на межі XVIII-XIX ст., коли абсолютні монархії трансформувались у демократичні, правові держави. Боротьба за утвердження місцевого самоврядування, вільного від феодально-чиновницького свавілля, була однією з причин суспільних рухів. Його ідеї протиставлялись феодальній державі, становому патріархально-общинному (сільському) і корпоративно-цеховому (міському) самоврядуванню. Проте деякі елементи станового самоврядування в демократичних державах збереглися і до наших днів (грумада, статути міст тощо), наповнившись новим правовим змістом.

Таким чином, історичний досвід міського самоврядування слід урахувати в сучасній науці та у процесі вирішення сучасних проблем розбудови системи самоврядування незалежної України.

Історична характеристика місцевого самоврядування також неоднозначна, адже існують різні підходи дослідників до виникнення, періодизації і розвитку місцевого самоврядування, спостерігається недостатній рівень вивчення етапів становлення місцевого самоврядування на українських землях. Так, у різні часи особливості розповсюдження Магдебурзького права у слов'ян досліджували такі вчені, як В. Антонович, М. Владімірський-Буданов, М. Грушевський, Т. Гошко, С. Іваницький-Василенко, Н. Камінська, А. Кистяківський, М. Костомаров,

Ф. Леонтович, В. Отомановський та ін. Проте визначення місця Магдебурзької правової системи в процесі формування вітчизняної системи місцевого самоврядування не дістало комплексного висвітлення.

Мета статті визначається дослідженням питань впливу Магдебурзького права на розвиток місцевого самоврядування в Україні та його місце у становленні сучасного інституту місцевого самоврядування в нашій державі.

Магдебурзьке право (*Jus Theutonicum Magdeburgense*, *Sachsische Weichbild* або *Magdeburger Weibildrecht*) у більшості досліджень визначається як середньовічне міське право, за яким міста частково звільнялись від центральної адміністрації (королівські) або влади феодала (приватні) та створювали органи місцевого самоврядування. Воно було започатковане привілеями 1188 р., отриманими німецьким містом Магдебургом від архієпископа – власника міста [4, с. 139]. Водночас нерідко зазначається, що врядування середньовічних міст на підставі Магдебурзького права – перша історична форма місцевого самоврядування.

Суть Магдебурзького права полягала в тому, що міське населення, звільнившись від юрисдикції урядової адміністрації (феодалів, воєвод, намісників, ін.), отримувало можливість самоврядування на корпоративній основі, запроваджувались власні органи міського самоврядування. До складу громади входили міщани – жителі міста, але лише ті, які мешкали поза межами земельної території, що належала єпископу чи князю замкові [7, с. 234].

Міське Магдебурзьке право було однією з форм німецького права, дальший ступінь його розвитку. На основі Магдебурзького права місто одержало самоуправу, свого вїйта, бурмістра, радників, лавників, власні суди, привілей творення ремісничих цехів, закладання склепів, винних і горілчаних пивниць, вільну торгівлю, право накладання міщан і купців податків та всілякого роду оплат. Усі землі надавались в ужиткову власність, колоністи підлягали юрисдикції старости.

Магдебурзький привілей надавав місту виборний уряд, Раду на чолі з бургомїстром. До ради входило шість радців (радників), які обиралися терміном на один рік. Міський суд, званий лавою, теж складався з шести лавників, яких обирали міщани. Очоловав суд вїйт, який призначався королівським привілеєм пожиттєво, або міг бути відкликаний таким же привілеєм. Вїйт мав право виносити будь-які вироки, в тому числі і смертну кару. Його вирок можна було оскаржити тільки перед королем. Вїйт був першою посадовою особою міста і очолював його оборону. У містах усі судові (карні, кримінальні, майнові) справи розбирав вїйт з лавою.

На чолі Магістрату стояв вїйт з бурмістрами, райцями і лавниками, які вибиралися із середовища городян. У розпорядженні магістрату знаходилися канцелярія на чолі з майстратовим писарем, а для виконання своїх розпоряджень магістрат мав “міських слуг”, які обіймали різні посади до “ката” включно. Ремісниче населення міст поділялося на цехи, які керувалися виборними цехмістрами і користувалися в межах своїх цехових відносин повним самоврядуванням (рисунок).

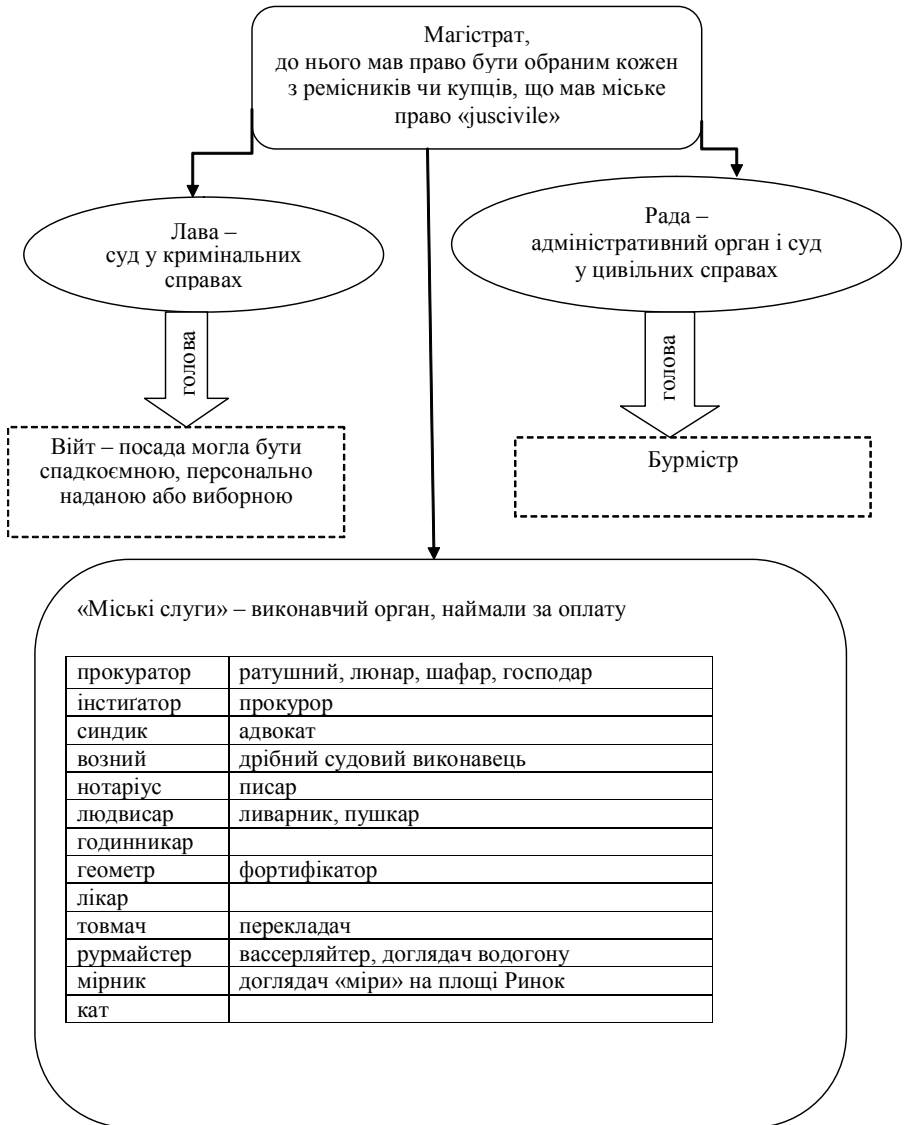

Рисунок. Зміст Магдебурзького права

Окремої уваги, на наше переконання, заслуговують цехові корпорації та їх місце в системі Магдебурзького права. Організовані в цехи ремісники мали свій внутрішній кодекс поведінки, дисципліни, санкцій (діяли цехові суди), свої обряди, касу (цехова “скринька”), прапор, печатку, знак (так звані “цехи”) і навіть цехове

вбрання для різних урочистостей (церковні свята, похорони, обіди, засідання тощо); були спеціальні відзнаки (герби) відповідно до профілю ремесла. Спільно відбували члени цехів (“братчики”) релігійні свята, опікувалися якоюсь церквою чи каплицею, давали віск на церкву. Деякі цехи мали власні приміщення, наприклад у Києві на Подолі був будинок шевського цеху із садибою. Із своїх фінансових засобів цехи утримували варту, допомагали міській поліції і пожежній службі. Деякі цехи утримували власні крамниці для збуту товарів своїх майстрів. Музичний цех у Києві був засновником міської оркестри та музичної школи, що діяла в XVIII ст.

Цехи мали своїх представників у магістраті. Діяло назагал цехове право, що санкціонувалося центральною і міською владою. В економічних відносинах виникали конфлікти між цехами й купцями та їхніми організаціями, які підтримували вільну конкуренцію і домагалися допущення нецехових ремісників до ринків. Також шляхта противилася автономії цехових корпорацій і так званого нецехового примусу (*Zunftzwang*), за яким нецехові ремісники позбавлялися певних прав [8].

З нашої точки зору, такий симбіоз місцевої влади з цеховими корпораціями визначив місце цехів як партнера місцевої влади, що мотивувало останніх до розвитку тих територій та інфраструктури, де вони функціонували. Вважаємо, що такий позитивний історичний досвід повинен бути врахований при реформуванні сучасної системи місцевого самоврядування, а саме: представники підприємницького кола відповідної місцевості повинні не шляхом примуса та оподаткування направляти кошти на розвиток місцевої території, а бути особисто зацікавленими в цьому, приймаючи вказане за честь, а не обов’язок. Звісно, що для цього необхідно забезпечити їхній інтерес та права в територіальній громаді шляхом визначення їх участі в місцевих органах влади.

В Україні раніше інших Магдебурзьке право отримали міста Закарпатської України, яка перебувала під Угорщиною. З 1329 р. Магдебурзьким правом користувалися Хуст, Вишкове, Тячів. Пізніше таке право отримали Санок (1339 р.), Львів (1356 р.), Кам’янець-Подільський (1374 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1439 р.), Житомир (1444 р.), Мукачеве (1445 р.), Київ (1494–1497 рр.). Міста Лівобережної України отримують це право тільки в кінці XVI-XVII ст. Переяслав (1585 р.), Стародуб (1620 р.), Ніжин (1625 р.) [2].

Магдебурзьке право в містах України діяло шляхом застосування в самоврядуванні та суді книг міського права польських юристів Павла Щербича “*Saxon seu prava polski majdebursky nazywajce Speculum Saxonum*” та Барташа Троїцького “*Porzdek sudowy spraw miejskich prava majdeburskiego*”. Ці книги відрізнялися змістом конкретних норм від першоджерел – збірників “*Speculum Saxonum*” (“Саксонське дзеркало”) і “*Вайхбільд*”. Щодо правових книг, якими користувалися в містах України, то в них мало що було від німецького права. Міста використовували звичайно форму Магдебурзького права, але не його зміст.

Отже, беручи до уваги міста, з яких розпочалось розповсюдження Магдебурзького права на українських землях, необхідно зауважити, що в них діяло не класичне Магдебурзьке право, а пристосоване до місцевих умов. Тому його норми були перероблені і поєднували такі правові джерела: а) праці юристів

П. Щербича та Б. Троїцького щодо пристосування саксонських правових норм до польських; б) українське звичаєве право; в) правові норми Литовських статутів.

Необхідно також згадати декілька слів про так зване “хелмське”, або “хелмінське” право, яке широко застосовувалося в містах Правобережної України. За своєю суттю хелмське право – різновид міського права. Воно являло собою переробку Магдебурзького права на польську мову з використанням звичаїв та інших юридичних норм польського міста Хелм. Цю переробку, яка отримала назву “Право цивільне Хелмінське”, створив П. Кушевич у 1646 р.

Характеризуючи правовий статус міст відповідно до Магдебурзького права, вчені-дослідники поділяють їх на дві категорії або групи. До першої відносять лише Львів, Кам’янець і Київ – міста з повним Магдебурзьким правом, де формувались міські представницькі органи влади – Рада (орган законодавчої і адміністративної влади) і лава (орган судочинства). Ці органи зі своїми службами склали міський магістрат, на чолі якого був вїйт, тому такі міста називались ще магістратськими. Усі інші належали до категорії міст з неповним німецьким правом – так звані ратушні міста – на відміну від магістратських, що мали Магдебургію, значно ширші адміністративно-судові та господарчі права й краще розбудований апарат самоуправи. Ратушні міста зазвичай мали тільки вїйта й 1-2 бурмістрів, які фактично залежали від місцевої державної (старостинської) (на Гетьманщині – від козацької) адміністрації або від дідичів.

Українським містам Магдебурзьке право надавалося привілеями та грамотами, якими верховна влада надавала або дарувала місту право на самоуправління. У різні часи українським містам їх надавали польські королі, великі князі литовські, надалі із середини XVII ст. підтверджували українські гетьмани та російські царі.

Протягом XIV–XVI ст. Магдебурзьке право поширилося на всій Правобережній та в частині Лівобережної України. Як вважає П. Музиченко, у своїй основі Магдебурзьке право було знярядям католизації та полонізації українського населення, оскільки правом на самоврядування могли користуватись тільки католики. Це право ніколи не застосовувалося в містах України в повному обсязі. [7, с. 234].

Треба підкреслити, що в українських містах діяла та частина Магдебурзького права, яка допомагала організувати систему органів самоврядування. А. Кістяківський підкреслював, що “Магдебурзьке право терпіло зміни від місцевих звичаїв та поглядів, що часто діяли поряд з ним і заміняли його” [5, с. 56].

Щодо причин поширення, значення і ролі Магдебурзького права в Україні, то можна сказати, що багато українських вчених XIX ст. таких як М. Грушевський, М. Владимирський – Буданов, Р. Лашенко, М. Костомаров, Ф. Леонтович, В. Антонович та інші – вважали, що це іноземне, привнесене зовні право, не мало жодного “грунту” в містах України та лише перешкождало природному розвитку вічового устрою давньоруських міст на основі звичаєвого права. Лише М. Довнар-Запольський заперечував думку про негативне значення даного права і зазначав, що історики перебільшують негативні сторони та вважав, що

Магдебурзьке право впливало на більш швидке економічне зростання міст, та сприяло їх розвитку [1, с. 467].

У радянський період можна зустріти суперечливу, а то і категорично негативну оцінку Магдебурзького права на Україні. Зокрема, підкреслювалося, що “Магдебурзьке право і надалі насильницькі нав’язувалося на українських землях під владою польських і литовських феодалів”, а саме явище розглядалося дещо односторонньо, з точки зору “політичного, економічного і культурно-ідеологічного загарбання”, відповідно, Польською та Литовською феодалними державами.

У той же час, П. Музиченко вважає, що на першому етапі свого існування Магдебурзьке право відіграло дещо прогресивну роль в економічному розвитку України [7, с. 236].

Безумовно, отримання правових норм, хай навіть ліберальних і демократичних, але якщо вони іншого (чужого) походження – це процес болісний і суперечливий. Адже йдеться про певну зміну етнічного стереотипу поведінки, тобто, узвичаєних норм і традицій власного самоуправління. Та цей процес і реакція на нього був би однозначно негативним, якби українська державність у цей період не переживала складного процесу часткової втрати свого суверенітету. Оскільки добре відомо, що саме завдяки литовській експансії, значна територія українських земель набагато раніше звільнилася від ординського панування, ніж це сталося в Росії.

Отже, можливо, що саме через Магдебурзьке право значна частина українських міст “європеїзувалася”. Таким чином, ні про яку насильницьку політику нав’язування українським містам Магдебурзького права не йшлося, бо в Литовсько-Руській державі дотримувалися правил поведінки і політики, згідно з якими литовські князі старого не рушили, нового не заводили. Звичайно, за тієї умови, якщо те “нове” було неприйнятним громадянами.

Таким чином, приймаючи до уваги історичний досвід впровадження Магдебурзького права на теренах Української держави, вважаємо, що при реформуванні системи державного управління та місцевого самоврядування, необхідно враховувати вже напрацьовану неабияку практику українського місцевого самоврядування та не загубити ті її структурні елементи, що мають витоки зі специфічної української форми Магдебурзького права, а отже, вже є природними та зрозумілими для вітчизняної системи місцевого самоврядування.

Магдебурзьке право, поширюючись на українських землях, знайшло тут сприятливий ґрунт. Інститут місцевого самоврядування, запровадження якого пропонувало Магдебурзьке право, фактично у видозміненому вигляді, вже був знайомий місцевому населенню. Можливо, саме з цим пов’язаний той факт, що на території України (на відміну від Польщі) Магдебурзьке право застосовувалося далеко не в тому, безумовному і беззмінному вигляді, в якому воно існувало в країнах Західної Європи. Потрапляючи на Україну, Магдебурзьке право суттєво зазнавало місцевих впливів, більших чи менших, залежно від того, куди воно потрапляло. Магдебурзьке право проникло на Русь поступово та збагачувалося місцевими звичаями і традиціями.

У Середні віки було закладено історичні традиції самоврядування, відбувся процес становлення та розвитку самоврядних інституцій – праобраз майбутніх органів міського самоврядування.

Історична оцінка поширення Магдебурзького права, його ролі і значення в Україні не могла, очевидно, і не може бути однозначною. На нашу думку, дане право, вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організацію самоврядності українських міст, стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило правову основу становлення і розвитку міського самоврядування в Україні. Хоча населення України сприймало Магдебурзьке право скоріше як доповнення до місцевого звичаєвого права. Своєрідна ж “націоналізація” Магдебурзького права, що відбулася на українських землях, в майбутньому позначилася на кодифікації українського права, проведеної у XVIII-XIX ст.

Таким чином, хоча українські міста використовували лише форму Магдебурзького права, а не його змістовну сутність, воно відіграло прогресивну роль у розвитку правової системи України і позитивно вплинуло на тодішнє суспільне та економічне життя. Тому вважаємо за перспективне продовження дослідження в напрямі вивчення історично-правового аспекту функціонування органів місцевого самоврядування та формування місцевого самоврядування на корпоративних засадах, що, на сьогодні, вже актуальним в аспекті європейських правових стандартів місцевого самоврядування.

Література:

1. *Владимирский-Буданов М.* Немецкое право в Польше и Литве / М. Владимирский-Буданов // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1868. – Ч. СXXXIX. – С. 467.
2. *Гошко Т.* Нариси зісторії Магдебурзького права в Україні, XIV – початок XVII ст. / Т. Гошко ; [наук. ред. Я. Дашкевич]. – Львів : Афіша, 2002. – 254 с.
3. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси / М. С. Грушевський / редкол. : П. С. Сохань (гол.) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 5 – 688 с.
4. *Камінська Н. В.* Місцеве самоврядування: теоретико-історичний та порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. / Н. В. Камінська. – К. : КНТ, 2010. – 232 с.
5. *Кистяковський А. Ф.* Очерк исторических сведений о своде законов, действовавших в Малороссии, под. заглавием: Права, по которым судится Малороссийский народ / А. Ф. Кистяковский. – К. : Университет. тип., 1879. – 114 с.
6. *Котенко С.* Становлення та розвиток місцевого самоврядування в м. Києві (IX – XIX ст.ст.) / С. Котенко // Юридичні науки. – 2007. – № 74 – 76. – С. 103–107.
7. *Музиченко П. П.* Історія держави і права України : навч. посіб. // П. П. Музиченко. – 4-те вид., стер. – К. : Знання, 2003. – 429 с.
8. *Цех* / Вікіпедія. – [Електронне джерело]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%85>.

Надійшла до редколегії 16.04.2013 р.